

Marguerite Yourcenar, traductora de Konstantinos Kavafis

Montserrat Gallart Sanfeliu

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tesisenxarxa.net) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tesisenred.net) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tesisenxarxa.net) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

**MARGUERITE YOURCENAR,
TRADUCTORA DE
KONSTANTINOS KAVAFIS**

**Universitat de Barcelona
Facultat de Filologia**

III.- Konstantinos Kavafis i el seu context sociocultural.

(Fig. 1). Segell emès pel govern grec l'any 1983, en el 50è aniversari de la mort del poeta.

III, 1. Indicacions biogràfiques.

Konstantinos Kavafis va néixer el 29 d'abril 1863 a Alexandria d' Egipte, i hi va morir, també un 29 d'abril, l'any 1933.¹ Era el més petit dels nou fills del matrimoni Kavafis-Fotiadis, originaris de l'aristocràcia del Fanari -barri d'Istambul a l'ombra del patriarcat grec- nascuts, respectivament, el 1814 i el 1834. Timos Malanos ens diu que la família era procedent de la frontera armeno-persa i que ja era coneguda a la comunitat grega d'Istambul des de començaments del segle XVIII. Sembla que el cognom Kavafis prové d'una paraula turca i que significa "sabater."² El seu pare treballava a la indústria del cotó i tenia diversos establiments comercials tant a Egipte com a Anglaterra; era un dels principals comerciants de la ciutat. S'havia beneficiat de l'augment del preu del gra egipci arran de la guerra de Crimea. La família de Kavafis era refinada i li donà una educació preferentment grega sense negar-li, des de ben aviat, la possibilitat de rebre instrucció en anglès. El grec, llengua en la qual excel·lí, no deixà de ser durant molts anys la seva segona llengua.

Al moment del seu naixement, Egipte era -en teoria- una província de l'Imperi Otomà, dominada per una dinastia de Khédives; en la pràctica, era un condomini franco-britànic. El 1869 s'inaugura el canal de Suez per a la construcció del qual havia estat necessària una mà d'obra suplementària de molta envergadura -molta de la qual

¹ En el present estudi ens servirem de la grafia del cognom del poeta més pròxima a la grega i escriurem sempre *Kavafis*, prescindint de les múltiples adaptacions que se n'han fet en les diverses llengües, pel fet que la transcripció no estigui del tot consolidada. Aquestes adaptacions provenen de les variants que ja la pròpia família va utilitzar en vida. El passaport grec del pare, de 1849, comptava amb un apartat francès - perquè el francès era llengua diplomàtica internacional- en el qual es llegeix Pierre-Jean Cavafis. El seu germà va fundar una companyia de cotó a Liverpool que anomenà Cavafy & Co. En quedar-se vídua, la mare, Hariclea Fotiadis, es trasllada a Anglaterra i obté la nacionalitat britànica, moment en què el seu nom grec Hariclea es veu transformat en Harriet. En tornar la família a Alexandria, l'anglicització del cognom quedà validada per l'ús habitual que en feia la seva societat comercial, que operava tant a Egipte com a l'estranger. El mateix Konstantinos esmentava altres grafies europees que havia conegut, com Cavaffi o Cavvafis. Cavafis serà la grafia adoptada pels principals diccionaris francesos Robert, Laffont, Larousse. Curiosament, Yourcenar emprà sempre l'anglesa, Cavafy, mentre que els traductors catalans - C. Riba i E. Solà- han tendit a fer servir la mateixa que nosaltres proposem aquí, més pròxima a la nostra llengua.

² A la nota 2 de BÁDENAS DE LA PEÑA, Pedro (2003) *C. P. Cavafis Poesía completa*. Madrid, Alianza editorial (p. 24), l'autor explica el paper dels fanariotes sorgits de l'antiga aristocràcia bizantina de Constantinopla en els termes següents: "*Su papel histórico fue doble y, en ocasiones, ambiguo. Descendientes de la antigua aristocracia bizantina, continuaron viviendo en Istambul después de la ocupación turca y, en aquellos casos en que les faltaban ejecutivos adecuados, los turcos recurrieron a esa minoría culta y poderosa para que desempeñaran funciones administrativas, diplomáticas etc. Al mismo tiempo, ellos mantenían la lengua i la religión griegas. En el momento de la insurrección definitiva contra los turcos, esos ilustrados -aunque clasistas- conectaron con el fermento popular de independencia y jugaron su papel histórico en la revolución de 1821. Posteriormente, influyeron considerablemente en la cultura y la literatura griegas del siglo XIX*".

provenia dels grecs establerts a Alexandria i de grecs procedents de les illes de l'Egeu i que va suposar una veritable revolució per a les vies comercials. És un dels esdeveniments històrics més significatius que emmarquen el període en què va viure l'escriptor. Un altre va ser el fet que Ismail Paixà va condecorar el pare del poeta amb l'ordre de Mechidie.³

El 1870 el pare de Kavafis morí, al cap de dos anys, la resta de la família s'instal·la, durant 6 anys, a Liverpool. Un cop inscrit a l'escola, l'anglès esdevé la llengua primera d'aquest infant fins a l'adolescència i aquella amb la qual realitzà els seus primers intents poètics, perquè molt aviat sentí inclinació per l'escriptura. Hauria pogut "aprofitar-se" del seu coneixement de l'anglès i "resplendir" fàcilment. En canvi, va escollir de "lluitar" amb la llengua grega i, tanmateix, va atènyer un alt nivell de destil·lació poètica. No va ser fins al seu retorn a Alexandria que va aprendre bé el grec i que va acabar la seva formació en una escola grega, tot i que no passà mai per una universitat ni publicà cap recerca seriosa. Així i tot, la condició de "bilingüe" li va donar una formació i un caràcter cosmopolita i el va fer original dins de la literatura grega. Paral·lelament, va estudiar en una escola de comerç, on conegué Mijalis Rallis i Stefanos Skhilitsis que, juntament amb el seu veí, Giannis Rodokanakis, van ser sempre bons amics de joventut. Aquests amics són importants perquè, a partir de la correspondència mantinguda amb el poeta, ens permeten de retrobar moments i vivències de la seva vida. Tanmateix, no està provat que Kavafis parlés amb ells d'afers íntims o de la seva particular condició, tal com tampoc ho va fer mai sobre la seva pobresa. Així, quan aquests amics anaven a algun cafè on ballaven noies exuberants, Kavafis o bé s'abstenia d'anar-hi o bé s'hi sentia incòmode. Però va ser amb ells que va viatjar a Liverpool. Rallis va morir de tifus el 1889. Kavafis sentí una gran tristesa per aquesta pèrdua, que evocà al seu poema *Φονές / Veus*.⁴

El 1876 es produeix una davallada econòmica a Egipte i la Companyia de la família es declara en fallida i ha de vendre mobiliari, vaixelles i joies. La vida esdevé per a ells obscura i pobra. El retorn a Alexandria a 17 anys duu Kavafis a completar estudis al Liceu Comercial grec "Hermes", a freqüentar les biblioteques de la seva ciutat i a iniciar l'escriptura d'un diccionari històric que s'interromp, precisament, al nom d'Alexandre. L'estudi de la història va ser omnipresent en la seva vida. Ell mateix s'atorgava el següent adjectiu: *Πολυγραφότερος Έλληνα ποιητής*, i deia: *Πολλοί ποιητές είναι μόνο*

³ LIDDELL, Robert (2004) *Kavafis. Una biografia*. Barcelona, Paidós (p. 35).

⁴ TSIRKAS, Stratis (1971) *Ο Καβάφης και η εποχή του*. Atenes, Kedros (pp. 133-138).

*ποιητές, εγώ είμαι ιστορικός ποιητής.*⁵ perquè, per damunt de tot, desitjava restar en contacte amb la tradició del seu atàvic poble.

III, 2. Kavafis i Alexandria

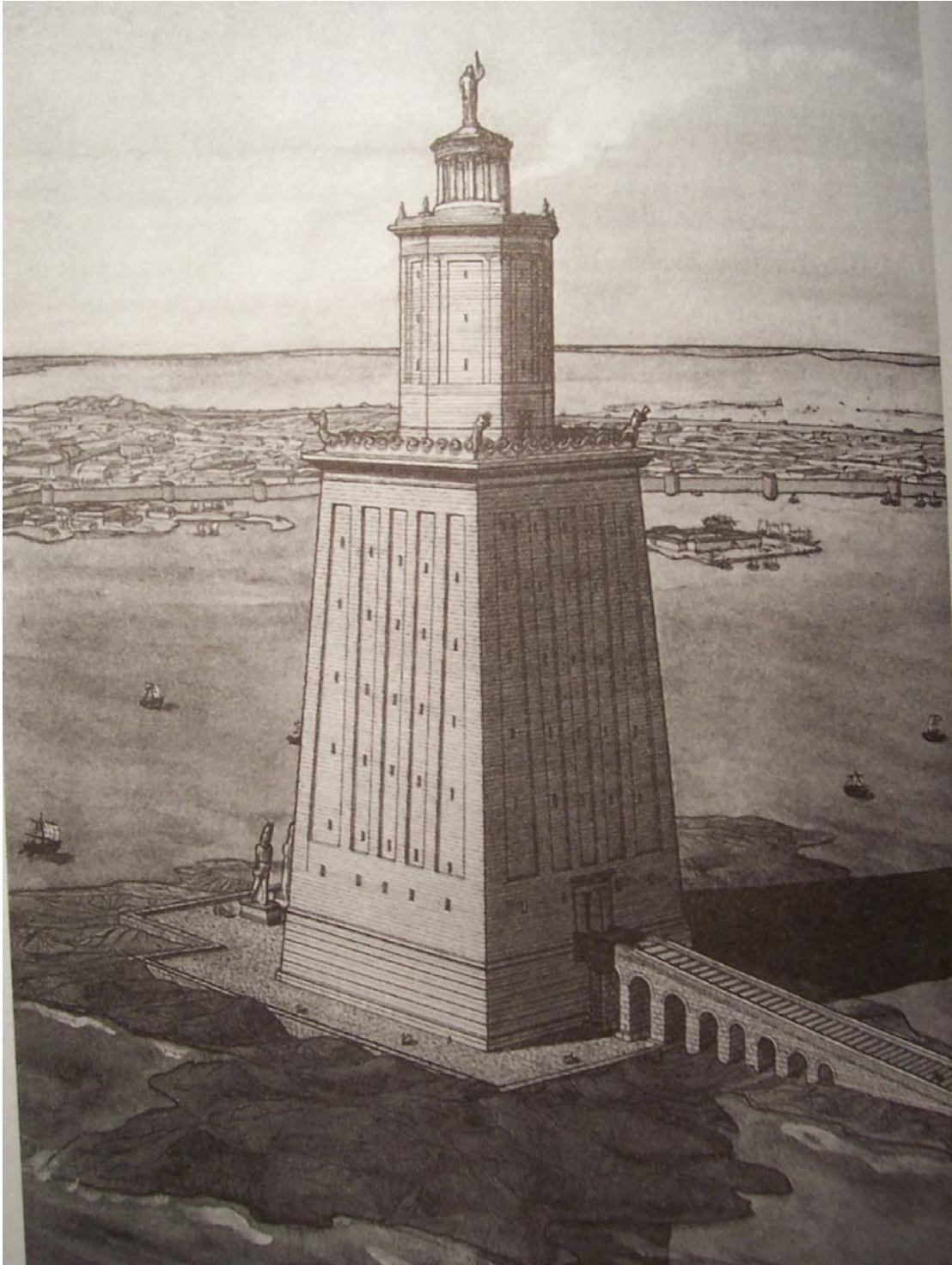
Igual que Roma, Alexandria sempre va ser una ciutat que lluitava pel somni d'esdevenir una metròpoli universal. Els Ptolomeus van dedicar els seus esforços a fer-ne el mirall dels coneixements del seu temps. Van ser esplèndids mecenes i van reservar una bona part de la seva fortuna a ajudar el saber mitjançant la creació d'observatoris astronòmics, el suport a científics i investigadors i la creació de la seva Biblioteca que contenia més de 500.000 manuscrits. Però des del segle XVI fins a la conquesta de Napoleó, Egipte va ser una província oblidada de l'imperi otomà. El seu emplaçament geogràfic -cruïlla dels comerciants que anaven cap a l'Índia i cap a La Xina i de les caravanes de pelegrins d'Algèria i de Mauritània- li van fer conèixer, en època àrab, períodes d'abundància i de gran inspiració cultural.

De l'antiga Alexandria grega, únicament en queda el nom i l'emplaçament; els romans van edificar damunt de la ciutat grega, però de les restes romanes n'hi ha una part sota el mar i l'altra va ser destruïda al llarg de les revoltes cristianes, i els àrabs, que elevaven construccions magnífiques allí on s'establien, no van fer sinó destruir la ciutat. A l'època en què Kavafis hi va viure, Alexandria era una autèntica cruïlla de cultures i de nacionalitats, una ciutat sorollosa i mòrbida, hereva d'un passat gloriós, que s'anava desenvolupant com a nova nació.

Amb dades objectives, al voltant del 1910, Alexandria tenia prop de 400.000 habitants, quan Atenes només en tenia 170.000. La població alexandrina comprenia més de 90.000 estrangers, dels quals la majoria eren grecs; la resta, per ordre numèric, la formaven italians, sirians, armenis, jueus, alemanys, francesos, anglesos i d'altres representants de gairebé tots els països europeus. Les llengües més emprades eren l'àrab, el grec, el francès, l'anglès i l'italià. Actualment, com abans, la ciutat continua essent un microscòpic bocí d'Europa a les ribes d'Àfrica.⁶

⁵ Frases extretes de dos capítols de la tesi d'Eudald Solà, inèdita, el primer sobre l'Arxiu Kavafis i els seus textos inèdits i el segon sobre l'historicisme del poeta. Solà va rebre el grau de Doctor a la Universitat de Barcelona, el juny del 1978. Les frases diuen, respectivament, "El poeta grec més fecund" i "Molts poetes són únicament poetes, jo sóc poeta historiador".

⁶ FILIPPOU, F. (2002) *Οι τελευταίες μέρες του Κωνσταντίνου Καβάφη*. Atenes, Patakis.

(Fig. 2). Reconstrucció del Far d'Alexandria segons Jean-Claude Colvin. Desmós / Le lien n. 14, 2003 (p. 8).

El 1863, en plena guerra civil nord-americana, el cotó d'aquest país deixa d'arribar al mercat nacional, de manera que el d'Egipte comença a prendre rellevància i a ser sol·licitadíssim. Els anglesos tenien interessos econòmics en aquesta indústria del cotó i

en el projecte del canal de Suez que fou inaugurat el 1869 i que va suposar una veritable revolució per a les vies comercials. Aquesta situació de colònia britànica conferia una certa estabilitat a la ciutat, però la vaga general de 1922 paralizzà la vida del país. Els grecs l'havien habitada des del 1815 sempre amb l'objectiu de fer diners. Dels aproximadament cent mil estrangers que l'habitaven, ells formaven la colònia més nombrosa -aproximadament la meitat- i gaudien d'una situació social i econòmica avantatjosa, gràcies a les concessions de capitulacions, mitjançant les quals els seus ciutadans no estaven subjectes a les lleis penals i civils del país i gaudien de certs privilegis. Hi havia arribat de diferents indrets de l'Imperi Turc, fruit de la diàspora. La llengua grega era àmpliament parlada a la ciutat perquè alguns holandesos, francesos i italians que s'hi havien establert havien arribat d'Esmirna o de Constantinopla. Hi havia tavernes que rebien el vi i l'embotit de Xipre i els dies de festa nacional els comerços tancaven i els balcons s'omplien de banderes gregues. Alexandria era un bocí de Grècia. Kavafis estima amb passió aquest "ésser", aquesta ciutat que ha deixat de ser una metròpoli de l'esperit per esdevenir un centre de comerç i de vida diletant per als rics, "el noble port de la Mediterrània sorollós i desordenat, sempre embolcallat amb una boira humida i ofegant".⁷ Mai no podrà abandonar aquesta vila oberta i lliure que l'acompanyarà constantment i en la qual anirà consumint a poc a poc la seva vida limitada a la rutina quotidiana dels despatxos i dels cafès, a la solitud i a la foscor de les habitacions, escenaris dels seus amors fugaços. En vint-i-vuit dels seus poemes Kavafis va sacralitzar aquesta ciutat -hauria pogut dir-ne, fins i tot, *Alexandrie c'est moi*- i en féu el centre de la bellesa, dels plaers i de l'estudi perquè, en part, li permetia "viure" la pàtria llunyana i proclamar la dependència espiritual en esguard dels antics. Alexandria constituïa el somni de l'hel·lenisme, una cultura que corria el risc de perdre's atès que, amb el pas dels anys, la població grega hi va anar disminuint. Efectivament, a partir del 1956, Nasser va decretar la sortida del país de francesos i anglesos, i les coses es van començar a posar difícils per a la població grega. De tota manera, farem bé de conjecturar que, com que en l'obra de Kavafis Alexandria és, sobretot, un referent, una idea, en el seu imaginari potser hauria pogut ser canviada per qualsevol altra ciutat -igualmente idealitzada- de l'àmbit hel·lènic. Vist així, el lligam tan potent amb Alexandria seria més mític que real, una mena d'Ítaca personal. Parlariem d'una mena de *Kosmòpolis*, no d'una ciutat en concret. El que sí que compta és que la poesia de

⁷ SOLÀ, Eudald (1975) *Konstandinos Kavafis, Poemes*. Barcelona, Clàssics Curial (p. 9).

Kavafis és al cent per cent d'àmbit urbà; la seva reflexió sempre es realitza en l'espai de la ciutat, aquí teatre precís de la convivència entre llengües i cultures.

L'any 1882 és ben dissortat en la història d'Alexandria, perquè la flota britànica la bombardeja i la incendia, i un gran nombre de grecs se'n van, bé a Grècia, bé a Istanbul. La situació de crisi s'allargarà fins el 1883 i se saldarà amb l'ocupació britànica de la ciutat, una gran davallada econòmica i una epidèmia de còlera. La família de Kavafis s'instal·la a Neojori del Bòsfor, amb els avis materns, fins el 1885. Aquesta estada a Istanbul va ser molt important per a Kavafis per raons ben diverses. Hi realitzà estudis de filologia grega antiga i medieval, que havia iniciat a Anglaterra, i s'hi eixamplaren els seus horitzons ideològics i geogràfics de poble i de nació. La ciutat tenia grans escoles, institucions filantròpiques i una població formada per quantitat d'ètnies diverses: grecs, tracis, hebreus, i gent d'Àsia Menor, del Càucàs o de Damasc. Per primera vegada hi escriu la F. de Fotiadis després del nom, per honorar la memòria de l'avi matern, que estimava i admirava particularment, i expressar així la seva ascendència fanariota. Anys a venir, a partir del moment en què l'avi mor sense haver-li deixat res al testament, canviarà aquesta F. per la P. -de Petros, el nom del seu pare-, que conservarà fins a la seva mort. És possible que, a partir d'un determinat moment, deixés de privilegiar el seu passat fanariota i atorgués més reconeixement a Alexandria, la seva ciutat natal, que a Istanbul.

(Fig. 3). Signatura del poeta

Desmós / Le lien. n. 14. 2003 (coberta i p. 32)

Però entre els anys 1882 i 1885 Istanbul és el decorat on Kavafis va tastar la llibertat, on va entrar en contacte amb els poetes fanariotes del segle XIX i on va escriure les primeres composicions poètiques, fruit de la seva assiduïtat a visitar determinats

bordells, i de la manifestació d'emergents tendències homosexuals, compartides sobretot amb el seu cosí Giorgos Psíllaris. No sabem si va ser el seu amant, el seu confident o les dues coses alhora; però sembla que van tenir inclinació per aquell “amor grec” que el poeta sempre va amagar i que no va reconèixer i celebrar en alguns dels seus poemes fins a la darrera etapa de la seva vida. Pel que fa a la correspondència que Kavafis mantenia amb els amics, no és massa interessant, en el sentit que no descobreix cap de les dues coses que ell podia tenir interès a amagar-los perquè els amics haurien pogut no ser tolerants: la seva pobresa i la seva homosexualitat. D'aquesta època són els poemes *Dünya Güzeli* (1884), *To Nixwóri* (1885) i el relat *Mia vuz sto Kalivtéri* (1885). Després d'aquella estada, Konstantinos Kavafis no va tornar a visitar Istambul.

El 1885 molts grecs van retornar a Alexandria, que encara estava sota els efectes de la catàstrofe, i feren grans esforços de cara a la reconstrucció de la ciutat. Varen reprendre els negocis sovint gràcies a l'ajut dels bancs o d'altres benefactors, però l'ambient era molt diferent del dels primers anys de la vida del poeta i el poder econòmic estava en mans dels anglesos. La família Kavafis també va tornar a Egipte i el poeta va recuperar la seva nacionalitat grega sense abandonar del tot la protecció anglesa. Timos Malanos recollí d'una neboda del poeta les següents paraules que il·lustren la situació de la família un cop tornada a Egipte:

*Después de que la familia perdiera su situación, mi padre y mis tíos se sentían <déclassés>. Porque en Alejandría cuando uno pierde su posición, pierde también su clase [...] Si mi tío no hubiera escrito, el apellido Kavafis, que fue en otro tiempo uno de los primeros en esta ciudad, habría caído en el olvido hoy.*⁸

L'economia de la família es recupera a mesura que els fills comencen a guanyar algun sou. Konstantinos inicia una col·laboració al diari *Τηλέγραφος*, on publicava articles i poemes signats K.F.K. i va difondre els seus dos primers poemes a la revista *Hespérios* de Leipzig. El març del 1889 comença a col·laborar als serveis d'irrigació del Ministeri d'Obres Públiques d'Egipte, on serà definitivament contractat el 1892 i on romandrà fins el 1922. Al mateix temps, és agent de borsa. Però el seu temps lliure el dedica del tot a l'estudi, a la lectura i a retirar-se a les biblioteques. Pateix quan, mentre treballa, li venen belles idees i inspiracions per a escriure, hi ha de renunciar per no distreure's i, en arribar a casa, ja no les recorda. És com si la Musa li digués:

⁸ Citat a LIDDELL, Robert (2004) *Kavafis, una biografia*. Barcelona, Paidós (p. 65).

No soy una esclava, yo, a la que se pueda despedir cuando vengo y deba volver cuando tu quieras. Soy la mayor señora del mundo. Y si tú, miserable traidor, me has negado por tu miserable bella casa [...] por tu miserable buena condición social [...] confórmate con todo esto y, si cuando venga estás dispuesto a recibirme, sal a la puerta de tu casa, donde deberías estar cada día. (Juny del 1905) ⁹

Era de tarannà reservat pel que fa a les confidències, però brillant conversador. Traginava una grisor i una mena de descontentament de si que el feien sentir caigut, com un príncep que no ha obtingut el seu tron. Li agradaven particularment els dolços, els dolços orientals -bescuits de gingebre, *vaklavà*-, els millors que existeixen, que -segons sostenen nombrosos grecs de Turquia- fan que la persona sigui més bondadosa i que el cervell treballi millor. Tot seguit, recollim unes consideracions sobre el seu tarannà, fetes per Harikleia Valieri Kavafis, neboda del poeta:

“El lligam de l'oncle Konstantinos amb mi va ser tan fort com el seu caràcter li permetia. [...] Li agradava perorar, fer-me el que gairebé eren conferències sobre els perses, els selèucides, sobre Cir, Alexandre el Gran, Bizanci. Perquè els Kavafis deien que eren bizantins. [...] Amb la seva família, l'oncle Konstantinos era un aristòcrata una miqueta *snob*. Tenia amics entre les millors famílies d'Alexandria, i li agradava molt parlar dels seus parents, de les ties i cosines, totes casades amb diplomàtics belgues i francesos. Li agradava la gent, però tampoc no massa. Mai no parlava de la seva obra ni de literatura davant nostre. No em semblava excèntric. Es vestia pulcrament i es comportava amb comoditat. Jo trobava que el seu estil i el seu aire eren els d'un aristòcrata. Havent viscut en una època de distincions socials, no podia sinó tenir-la en compte; però no n'era presoner. Restava totalment independent. Apreciava l'èxit dels homes dignes al marge de la classe social de la qual provinguessin, i en el futur, que sentia molt proper, desitjava ser reconegut i valorat.

El seu apartament del carrer Lepsius era relaxant. Una atmosfera càlida m'envoltava només travessar-ne el llindar. Els sorolls de la ciutat es feien llunyans. Alexandria s'esborrava. M'agradava fullejar els llibres de la seva biblioteca –que es negava a deixar-me. M'agradava la il·luminació amb ciris o amb llànties, els seus vells mobles, relíquies d'existències desaparegudes d'una època passada. [...]

Era un home tremendament cultivat, de gran agudeses i ambició. Estimava els diners i la glòria. Això va ser causa de dissensió entre nosaltres quan va ser obert el testament de John, perquè va veure que ell havia quedat al marge de la fortuna dels seus germans. Després, vaig abandonar Egipte i ja no el vaig tornar a veure. Malgrat els estrets lligams que ens havien unit, l'oncle Konstantinos mai no va indicar a la meua mare que em calia aprendre el grec: habitualment, parlàvem en francès o en anglès. [...] L'únic record dolorós que em resta

⁹ Op. Cit. (p. 107).

d'ell, els seus esclats de mal geni; pel motiu més mínim, per l'oposició més insignificant.[...]

Vaig saber de la seva lenta agonia, i de l'esgarrifosa por de la mort, que el turmentava... I vaig reflexionar sobre l'home que havia escrit *La Satrapia* i que potser ningú no havia sentit. Reflexionava sobre els seus versos d'*Ítaca* i de *Les Termòpiles* i pensava com cal comprendre i perdonar les febleses d'aquells que van sentir que els passaven per dins tan elevats pensaments i tan mortals agonies...»¹⁰

Durant els anys que van precedir la primera guerra mundial, Egipte havia acumulat un gran poder capitalista, les millors indústries d'Alexandria eren gregues -hi havia sabó, oli, cigarretes, diaris en abundància i tipografies i, sobretot, la banca. Però els grecs vivien tancats en la seva comunitat i en el seu món, amb els ulls posats en la seva pàtria veritable, de la qual seguien els esdeveniments amb angoixa, potser perquè pressentien que, després dels fets sagnants de 1882, el monopoli anglès es veuria enderrocat i que ells es podien veure obligats a tornar al seu país d'origen. I, pel que fa a Kavafis, estava massa absort en els seus propis turments perquè els esdeveniments externs li requerissin una excessiva concentració.

1886 és l'any de la insurrecció a Creta i de la brutal repressió per part dels turcs. El primer recull de poesies del poeta grec més significatiu d'aquell moment, Kostís Palamàs, *Els cants de la meva pàtria*, veu la llum aquest mateix any. Kavafis ja havia llegit aquest poeta; juntament amb els poemes de Valaoritis i de Drosinis, tenia algun exemplar de la seva obra poètica. Però entre ells sempre hi va haver antagonisme; diguem que sempre existí una relació d'amor-odi entre Kavafis i la resta de poetes coetanis seus.

El món literari també saluda, el mateix any, l'aparició de *La papessa Joana* d'Emmanouïl Roïdis, novel·la crítica, insolent i provocadora contra l'ortodòxia i els conformismes de moda.¹¹

Del 1891 daten els primers escrits de Kavafis en prosa per demanar que els marbres del Partenó, arrancats un segle abans per obra de l'ambaixador d'Anglaterra a l'Imperi Otomà, lord Elgin, siguin restituïts a Grècia. També es compromet pel retorn de Xipre

¹⁰ Del contingut i notes de la conferència que, amb motiu de les Jornades Kavafianes en el 75è aniversari de la seva mort, va pronunciar Rubén Montañés a la sala d'actes de la Residència d'Investigadors de Barcelona, el dia 6 de novembre del 2008 .

¹¹ En traducció catalana realitzada per A. Góngora i publicada el 1998 a Barcelona per Ed. La Magrana.

al país. Fa imprimir el seu primer poema en fulls esparsos i du una vida austera. Kavafis viu una important evolució creativa.

El 1895, publica una traducció de Shelley, llegeix la novel·la de Th. Hardy *Jude the obscure* i en publica la crítica. El 1896 col·labora a *El Far d'Alexandria* i comença a guanyar-se una certa reputació.

El 1897 Europa és l'escenari de l'afer Dreyfus. Konstantinos, que ha millorat la seva situació econòmica, viatja a París i a Londres amb el seu germà John. Grècia, víctima de la política imperialista, destructiva i perversa de les grans potències europees, encara no gaudeix de les terres ni de les fronteres a què té dret. A l'interior del país, la política intenta l'activació del nacionalisme per aconseguir un imperi grec dirigit per un príncep ortodox i que abasti totes les terres que segles enrere havien estat de l'imperi bizantí al moment de la seva màxima expansió. Es tracta de la Gran Idea, l'eslògan ideològic i polític del segle, el mite d'una Grècia eterna que compren, políticament i cultural tot el poble grec. Els polítics corruptes i incapaços de prendre les mesures que la lamentable situació interna del país exigia, van utilitzar aquest projecte fins a l'abús i sense tenir en compte la misèria en què el país anava caient a poc a poc per causa dels préstecs bancaris internacionals. A més, Turquia declarà la guerra a Grècia sota el pretext de la insurrecció a Creta i l'exèrcit grec resultà vençut.

Sobre aquest escenari convuls, Kavafis edita en fulls esparsos el seu poema *Murs*, que la crítica sempre ha considerat un dels millors. Aquest text el consagrà com el poeta més original entre els grecs i el "far" de totes les generacions posteriors. A partir d'aquell moment, cadascuna de les seves publicacions constitueix un esdeveniment, però la seva persona roman un misteri: és un grec de la colònia d'Alexandria que escriu uns poemes ben estranys.

El 1888 Giannis Psícharis publica *To ταξίδι μου -El meu viatge-*, espècie de defensa i d'il·lustració de la llengua popular que trasbalsà els mitjans intel·lectuals d'Atenes durant molt temps escindits entre partidaris de la llengua purista *-καθαρεύουσα-* i els de la llengua popular *-δημοτική*. És la primera obra en prosa literària escrita en llengua popular.

El 1896 se celebren a Atenes els primers Jocs Olímpics de l'era moderna davant vuit mil espectadors.

El 4 de febrer del 1899, als seixanta-cinc anys, mor a Alexandria la mare de Konstantinos, que ell adorava. El poeta roman immers en un important defalliment físic

i psíquic. Continua escrivint i publicant, alhora que introdueix variants en alguns dels seus poemes, que són reeditats. Un any després també mor el seu germà Yorgos.

El 1901 fa el seu primer viatge a Grècia on, a Atenes, coneix els prosistes Xenòpoulos i Porfiras, i compòn el poema *Che fece... il gran rifiuto*. Xenòpoulos era autor d'obres teatrals, de contes i de novel·les i el primer que va escriure sobre l'obra kavafiana. Durant molts anys, va comptar-se entre les persones a qui el poeta enviava obra seva en fulls esparsos. Els evangelis són traduïts aquest mateix any en llengua *δημοτική*, la qual cosa desencadena les protestes dels més conservadors.

El 1903 es produeixen enfrontaments i aldarulls durant la representació de l'Orestíada, també en *δημοτική*, al teatre Reial; la qüestió de la llengua es polititza cada vegada més: progressistes i partidaris de la llengua popular contra conservadors o puristes, és a dir, esquerra contra dreta. Una mica com passava a Catalunya entre la llengua dels *Jocs Florals* i el català que es parlava correntment. El mateix any surt la revista *Nouma*, racó dels partidaris de la *δημοτική*, que publica una literatura social variada: novel·les, teatre, poesia revolucionària, assaig i estudis històrics, sociològics etc. Kavafis visita Grècia per segona vegada, acompanyat del seu germà Aléxandros. El 30 de novembre, Xenòpoulos publica a la revista *Panathínaia* uns quants poemes seus i un important estudi sobre la seva poesia, que conté observacions remarcables al voltant del seu talent i que va contribuir extraordinàriament a la difusió de l'obra del poeta. 1904 veu la publicació de *Tot esperant els bàrbars* en cinquanta exemplars.

El 1905 mor el seu germà Aléxandros i ell publica un primer recull de catorze poemes en una tirada de setanta-tres exemplars. El mateix any es crea l'associació "La llengua nacional", que intentava articular la qüestió de la llengua mitjançant una reforma de l'ensenyament. Com que fins aleshores aquest s'havia fet en *καθαρένωση*, podem imaginar-nos perfectament el grau d'esquizofrènia lingüística que podia viure la població infantil de l'època, que a casa només sentia i parlava la llengua popular, considerada vulgar, pobra i incorrecta a l'escola, on constantment era objecte de menyspreu. Finalment, el 1908, la *δημοτική* esdevindrà llengua d'ensenyament a l'escola primària però l'afer només queda resolt pel que fa a la literatura; la llengua "purista" romandrà encara a l'ensenyament secundari i universitari. Edmond Jaloux explica la històrica duplicitat de la llengua grega a la seva introducció a la traducció kavafiana de Théodore Griva:

Après la guerre de l'Indépendance, la langue même subit un drame fondamental: celui de sa transformation, qui ne se fit point logique et progressivement, comme celle du bas-latin au français, mais par secousses, et, en grande partie, sous l'influence d'impulsions politiques. Nous savons qu'à l'époque byzantine les Grecs parlaient encore, quoique approximativement, le langage ancien. Sous le joug turc et par protestation contre lui, ils s'efforcèrent de s'exprimer d'une façon presque volontairement archaïque; il se fit alors une scission entre cette langue savante, et comme pédante, et celle que le peuple se forgea, comme cela se fit chez nous au Moyen Âge, par acquisitions spontanées et successives, si bien qu'après l'Indépendance, les Phanariotes, qui représentaient à la fois l'élément aristocratique et lettré de la Grèce moderne [...] maintinrent la tradition d'une langue épurée et savante, mais presque éloignée du parler de tous. Ce fut vers 1880 que la révolution se produisit et que la découverte des chants populaires révéla aux savants et aux lettrés la beauté de cette langue transformée [...] La langue populaire est maintenant reconnue comme la continuation directe du grec ancien [...] Dans la poésie, la langue populaire a prévalu totalement et, par le travail d'un grand nombre de littérateurs et d'intellectuels, elle est devenue un instrument de la pensée et du sentiment lyrique extrêmement souple et très beau.¹²

D'altra banda, la manera com els grecs s'han creat la seva llengua poètica a desgrat de les adversitats i de les nombroses pressions, potser només és comparable a com se l'ha creada el poble català.

1906 és l'any del saqueig del poble de Densouai per part d'un grup d'oficials anglesos que van executar quatre persones, entre les quals un jove de 17 anys. L'afer va tenir un ressò internacional i, per commemorar aquest trist esdeveniment, Kavafis composà un poema, *27 de juny*, que molts anys després Savvídis editaria entre d'altres inèdits.¹³ Tsirkas creia que Kavafis s'havia compromès contra la ocupació anglesa a Egipte i que aquest poema era la prova d'aquest compromís; d'altres crítics només veuen en aquest text l'expressió del dolor del poeta davant la pèrdua d'un cos jove i bell.

El 1907 Kavafis té 44 anys i es vesteix a casa dels millors sastres. El metge Pavlos Petrídís el convida a prendre contacte amb el cercle intel·lectual *Nea Zoi*¹⁴ i, davant d'una audiència limitada, comenta alguns dels seus poemes.

Si fem cas del parer de l'escriptor atenès, Kostas Ouranís, entre el 1907 i el 1918 aproximadament, Alexandria va ser la capital de la literatura grega: comptava amb el

¹² JALOUX, E. (1947) Étude introductive à GRIVA, Th. *Poèmes de C. P. Cavafis*. Lausanne, Abbaye du Livre; Atenes, Íkaros (pp. 9-15)

¹³ Cap al 1963 Savvídis va ser nomenat per Sengópoulos conservador de l'arxiu Kavafis. Però, abans que el seu llegat -no classificat ni sistematitzat- no anés a Atenes, Mikhalis Peridis ja hi havia tingut accés i en va inventariar bona part.

¹⁴ Publicació grega de literatura i crítica literària. Cercle literari que publicava aquesta revista.

poeta Kavafis, amb un grup de prosistes entre els quals destacava Sklirós, amb un escriptor sobre temàtica social que, a més escrivia contes, Nikolaídis, i amb el crític Zakhariadis. No estava marcada per les baralles recurrents en l'afer de la llengua i editava dues revistes literàries d'importància: *Nea Zoí* i *Grámmata*, més avantguardista i que havia estat fundada per un grup d'escriptors escindits de la primera. Kavafis hi va publicar força fins que Mikhalis Peridis¹⁵ hi va treure un article en el qual afirmava que "la poesia de Kavafis esta[va] destinada a morir amb ell".¹⁶ *Nea Zoí* es decantava més per Palamàs; de tota manera, en qualsevol revista que publicués, Kavafis solia pressionar perquè els seus poemes gaudissin d'un lloc preferent.

El poeta es trasllada al segon pis del n. 10 del carrer Lepsius -a prop d'un bordell, d'una església i d'un hospital, tres centres clau de l'existència humana- on viurà primer amb el seu germà Pavlos i després sol fins a la seva mort.¹⁷ Com que detestava l'electricitat, s'il·luminava amb espelmes. A partir de 1909, Kavafis inicia el relat d'una genealogia familiar i deixa d'escriure les notes íntimes que tenia costum de redactar per fugir del sofriment de la seva solitud. També entra en contacte amb escriptors alexandrins.

El 1910 Galàtia Kazantzakis, primera dona d'aquest escriptor, publica a *Noúma*¹⁸ un interessant article sobre la poesia de Kavafis; al cap de dos anys apareix un opuscle signat per Robertos Kambos que ataca durament l'obra kavafiana. Així i tot o potser precisament per aquest motiu, l'opuscle esdevindrà de seguida objecte de respostes immediates i de crítiques severes sobretot per part de *Nea Zoí* i de *Grámmata*. Un nou estudi sobre Kavafis fet per Mikhalis Peridis surt el 1915.

El 1911 l'Entesa balcànica -Grècia, Sèrbia i Bulgària- inicia la primera guerra balcànica contra Turquia. El 8 de novembre Grècia pren Salònica, comença a avançar per l'Èpir i ocupa l'Athos. Pel que fa a Kavafis, ha començat a identificar-se plenament amb l'escriptura de la seva obra. El 1912 esclata la primera guerra balcànica i té lloc la presa de Salònica.

El 1914 Kostas Bahatoris roda el primer llargmetratge grec *Golpho, la pastora*, a partir del drama bucòlic de Spyros Peresiadis, amb actors que representen personatges: abans

¹⁵ Un dels biògrafs de Kavafis, juntament amb Timos Malanos i Stratis Tsirkas. Després del segon viatge del poeta a Atenes, el 1903, li va publicar, en prosa, una *Ars Poètica*. Igualment s'ocupà de la seva correspondència, que sembla haver "mutilat".

¹⁶ Citat a LIDDELL, R. (2004) *Kavafis. Una biografia*. Barcelona, Paidós (p. 182)

¹⁷ En la biografia que va escriure sobre Kavafis, R. Liddell dona molts detalls sobre casa seva. Actualment, la casa és un museu dedicat al poeta i al seu compatriota egipci-grec Stratis Tsirkas, tot i que l'edifici està amenaçat per futurs projectes de desenvolupament.

¹⁸ MIRALLES, C. (1965) *Estudios clásicos* 46. Madrid. El professor hi explica que aquesta publicació va ajudar la difusió de la llengua popular, l'impuls del moviment obrer de Grècia i el naixement de la literatura social.

d'aquesta data, a Grècia només projectaven pel·lícules de cinema estranger, documentals i noticiaris, sense argument ni trama cinematogràfica.

A nivell polític, el primer ministre lliberal Eleftherios Venizélos -partidari del front anglo-francès i de Rússia i escollit per l'exèrcit- s'enfronta amb Constantí -pro-alemany i pro-austrohúngar- i divideixen Grècia en dos grups. Venizélos creu que Grècia ha de lluitar al costat de l'Entesa, vèncer i conservar els estats guanyats als Balkans. És l'època en què Kavafis coneix E. M. Forster,¹⁹ que treballa per a la Creu Roja. En plena primera guerra mundial, continuen circulant “fulls esparsos” amb nous poemes seus, com a publicació restringida.

El 1919 els grecs ocupen Esmirna, que tenia població majoritàriament grega. Aquesta ciutat oberta i cosmopolita és devastada per un terrible incendi que va arribar fins al port, on milers de grecs terroritzats intentaven embarcar-se i fugir en vaixells que no podien contenir-los. Morien per escapar-se de la pàtria estimada que, paradoxalment, es veien obligats a abandonar per sempre. Aquesta acció vandàlica va marcar de generació en generació la consciència de tot un poble. Aquest mateix any, E. M. Forster publica a la revista londinenca *Athenaeum* un assaig sobre Kavafis que contribueix a donar-li projecció internacional. Un altre article sobre el poeta apareix al *Mercure de France* i paral·lelament s'inicien les primeres traduccions italianes dels seus llibres. El 1920 mor a París el seu germà Paul. Kavafis comença a quedar-se veritablement sol.

Entre el 30 d'agost i el 2 de setembre del 1922, Esmirna pateix l'incendi dels turcs; és un cop dur contra l'objectiu de la Gran Idea²⁰. Kavafis publica *A aquells que combateren per la Lliga Aquea* que, evidentment, presenta nombroses coincidències amb els esdeveniments polítics del moment. És això, precisament, el que veiem a l'obra de Kavafis: traslladava a èpoques antigues, caracteritzades per un passat gloriós, problemàtiques corresponents al seu temps i que desitjava evocar. La seva passió pel món hel·lènic és tan gran, com relatiu el seu interès pels afers del modern estat grec. Més que no pas un territori, Grècia era la influència que havia escampat el seu poble al llarg dels temps. El mateix 1922 Egipte declara la seva independència i E. M. Forster

¹⁹ Sembla que Kavafis i Forster es van fer amics no només perquè els unia una estreta familiaritat espiritual, sinó també perquè podien parlar en anglès i, de vegades, en grec antic. Vegeu (2002) Filippou, F. *Oi τελευταίες μέρες του Κωνσταντίνου Καβάφη*. Atenes, Patakis.

²⁰ La “Gran Idea” o “Idea Helènica” -com l'anomena Nicolas Svoronos a la seva *Histoire de la Grèce moderne*, París, PUF, 1972- era un ambiciós projecte d'unió -Ενώσις- de tots els grecs, inclosos aquells que vivien fora del continent, sota una única bandera. La forta expansió que havia començat al segle XIX s'acabà amb el desastre de 1922 a Esmirna.

publica el seu llibre *Alexandria*, que dedica al poeta. A Europa, Mussolini accedeix al poder com a primer ministre i, a partir de 1943 com a president de la república.

El 1923, mitjançant el Tractat de Lausanne, Grècia perd la Tràcia oriental, Esmirna i les illes d'Imbros i de Ténédos, i ha d'acollir en el seu territori 1.400.000 refugiats que vivien a l'Àsia Menor des de l'època d'Homer. Recíprocament, 400.000 turcs que vivien a Grècia es veuen traslladats a Anatòlia. Les conseqüències d'aquesta catàstrofe militar duraran dècades. Durant el juliol, Kavafis redacta el seu testament: tot allò que fa referència als seus escrits i poemes passa a mans d'Aléxandros Sengòpoulos, amic personal de Kavafis des del 1915. Juntament amb la seva dona, Rika, va estar molt a prop del poeta, ja des d'abans del matrimoni; vivien a la mateixa escala que ell, perquè Kavafis tenia por d'estar massa sol, i sempre van tenir accés a la seva biblioteca i als seus documents. Va ser aquest matrimoni qui va convèncer el poeta perquè anés a tractar-se la malaltia a Atenes i, quan era a l'hospital, poc abans de morir, el poeta va encomanar a Rika Sengòpoulos que anés a la biblioteca municipal a consultar unes referències que necessitava per al seu últim poema. Van ser amics fidels, tant d'ell com de la seva obra, que van editar, els primers, després de la seva mort, ja que Kavafis els havia nomenat hereus. Sembla que Aléxandros va donar una conferència sobre el poeta el 23 de febrer del 1918 -que Vrisimitzakis va provar de boicotejar-, en la qual va recitar *Τα επικίνδυνα*, *Έπιγα*, *Μακριά* i *Για να 'ρθούν*, i va deixar palesa la identificació del poeta amb la seva obra, agosarada i heterodoxa, cap a la qual Kavafis volia atraure l'atenció dels joves. Aquest fet va escandalitzar alguns "benpensants" presents a l'acte, que es van aixecar i van abandonar la sala.

El 1924 és proclamada la República; és un any en què el poeta discuteix sovint amb Timos Malanos a causa de la interpretació que aquest crític va fer d'alguns dels seus poemes històrics; també és un any d'atacs constants per part de la premsa a la seva obra arran de l'ús popular que ell feia de la llengua,²¹ però a Anglaterra T.S. Eliot publica *Ítaca* a la revista *Criterion* en versió de Yorgos Valassópoulos, i Lawrence d'Arabia i Arnold Toynbee s'interessen seriosament per la producció kavafiana. El 1925 a Grècia s'esdevé el cop d'estat del general Pàngalos. Kavafis signa una petició perquè el poeta comunista Kostas Várnalis sigui readmès a la funció pública.

²¹ MALANOS, Timos (1957) *Kavafis*. La qüestió de la llengua ha estat presentada a p. 161 i la tornarem a tractar al capítol de presentació de l'obra del poeta.

El 1926, malgrat la seva oposició irreconciliable, Kavafis vota perquè el Nobel sigui atorgat a Palamàs -el poeta més fecund de la literatura neogrega, composà un poema, *La flauta de l'emperador*, de 4.000 versos- ja que considerava el premi un honor important per a Grècia. Al seu torn, ell mateix rep la Creu de l'Ordre del Fènix de mans del dictador Pàngalos *ex aequo* amb una famosa ballarina catalana, Àurea Sarrà.²² A Alexandria li demanen que es negui a acceptar-la o que la torni, la qual cosa finalment no fa per no ferir la nació grega amb el seu refús. Precisament a la biografia sobre Kavafis, R. Liddell explica que Palamàs va dedicar un poema a aquesta ballarina catalana, que havia dansat tant al teatre de Dionís, a Atenes, com al Grec de Barcelona, que intentava ressuscitar la dansa grega a l'estil d'Isadora Duncan i que causava sensació entre els espectadors. En l'àmbit de la cultura catalana, tenia els seus mecenes, però igualment els seus detractors, i va ser freqüentment objecte de sàtira. Quan presentarem Yourcenar, tornarem a esmentar aquesta ballarina i el que representava.

A partir del 1927 l'interès general per la poesia de Kavafis augmenta i esdevé el punt de referència dels escriptors grecs. Coneix Nikos Kazantzakis i Maria Kotòpouli, que lloen la seva obra. Però la salut li comença a fallar.

El 1929, any del "crac" de la Borsa a Nova York, el setmanari egipci *La Semana* va dedicar a Kavafis un exemplar que contenia articles d'escriptors grecs i estrangers, traduccions franceses de 22 dels seus poemes, unes quantes fotografies i alguns poemes autògrafs, i el poeta va rebre la visita del seu vell amic Forster. L'any següent, Tellos Agras publica el seu article "Kavafis" a la *Gran Enciclopèdia Grega*.

El 1932 els intel·lectuals d'esquerres grecs de totes les tendències signen un manifest pacifista contra l'ascensió del nazisme arran de la presa del poder per part de Hitler.

El poeta és diagnosticat d'un càncer de laringe, deixa de fumar, passa quatre mesos ingressat en un hospital d'Atenes, parla cada vegada menys i esdevé més i més melancòlic. El seu estat s'agreuja i, com ja hem referit, els Sengòpoulos i d'altres amics el convencen perquè es faci visitar per metges atenesos. La premsa grega es fa ressò de la seva arribada a la capital, però als nombrosos amics que el visiten a l'hospital de la Creu Roja un cop intervingut de traqueotomia, entre els quals hi ha André Maurois, només els pot respondre per escrit. Tot seguit, passa la seva convalescència a Kifissia,

²² Àurea de Sarrà neix a Barcelona el 1894 i mor a Arenys d'Empordà el 1975. Va ballar a Europa i a Amèrica Llatina i va ser molt apreciada a Itàlia i Egipte, on va ballar a El Caire i a Alexandria. Les fotografies on se la veia dansant a l'Acropolis, a l'Odeó d'Herodes Àtic i al teatre de Dionís la van fer cèlebre també a Grècia i mereixedora d'aquesta condecoració.

barri residencial d'Atenes. Dimitri Mitròpoulos posa música a 10 dels seus poemes, però no és l'únic compositor que ho farà; podem citar, igualment, Manos Hatzidakis, Mikis Theodorakis, Thanos Mikroútsikos, Argyris Kounadis i Christos Mikolopoulos entre els que igualment musicaren part de la seva producció.

El 21 d'octubre del 1932 torna a Alexandria i conclou el seu darrer poema *Dies de 1908*; una revista atenesa li dedica un volum monogràfic en el qual col·laboren Konstantinos Dimaras, Giorgos Katsímbalis, Tellos Agras i d'altres escriptors. Els darrers dies de la seva vida treballa en el poema *Als encontorns d'Antiòquia*. A l'habitació de l'hospital, l'acompanyen gairebé constantment Alekos Sengòpoulos i la seva esposa Rika, que unes quantes hores al dia es traslladava a la biblioteca municipal per buscar, entre llibres plens de pols, informació relativa al contingut d'aquest poema, l'últim que Kavafis escriuria.

El desig secret del poeta en aquell moment? Rebre el premi Nobel, tal com l'havia rebut el poeta rus Maiakovski, i saber que la seva obra era reconeguda arreu. En una conversa amb Marinetti²³ els primers dies d'abril, li preguntava si coneixia algun membre de l'Acadèmia Sueca. Marinetti no en coneixia cap, però es va comprometre a parlar d'ell a G. Ungaretti²⁴ per tal que mirés de difondre l'obra kavafiana a Suècia i d'obrir camins en aquest sentit. Aquest era, doncs, el seu anhel més íntim. Sembla que qui també visità el poeta a l'hospital el 27 d'abril del 1933 va ser la ballarina catalana Àurea de Sarrà, ja esmentada. Sarrà va ballar -seguint els acords d'*Aída*- a l'habitació de Kavafis, en presència dels qui l'acompanyaven en un moment que reuní tots els ingredients d'una vetllada futurista.²⁵

Konstantinos Kavafis mor víctima d'una greu congestió el mateix dia del seu 70è aniversari, havent rebut els Sants Olis de mans del patriarca ortodox d'Alexandria. Una de les darreres paraules que se li va sentir dir va ser *Ταξίδι, Viatge*. El seu fèretre va ser cobert amb una corona de llorer, l'honor més gran que podia rebre per part dels intel·lectuals d'Alexandria. Al cementiri ortodox de Shatby, vora les sepultures dels seus germans menors i de la seva mare, una tomba absolutament humil presenta,

²³ Filippo Tommaso Marinetti va néixer el desembre del 1876 a Alexandria. El 1920 visità Kavafis a casa seva i el 1933 anà a Atenes a donar una sèrie de conferències sobre el futurisme. El mateix any publicà, a Milà, *Il fascino dell'Egitto* on, entre d'altres records, evocava la seva trobada amb el poeta.

²⁴ Giuseppe Ungaretti també va néixer a Alexandria (1888). Va ser un dels primers italians a emprar el vers lliure. Va conèixer Kavafis quan era un adolescent, perquè freqüentava els locals on anaven els treballadors de la revista *Γράμματα*, que havien fundat els amics del poeta. Va estudiar a París on es va relacionar amb membres de l'avantguarda artística (Picasso, Apollinaire, Modigliani), amb els futuristes, simbolistes i surrealistes. El 1958 va escriure el pròleg d'un llibret de poemes kavafians traduïts a l'italià.

²⁵ FILIPPOU, F. (2002) *Οι τελευταίες μέρες του Κωνσταντίνου Καβάφη*. Atenes, Patakis (pp. 135-141).

únicament, aquesta inscripció grega: *Κωνσταντίνος Καβάφης, ποιητής, 29
απρίλι 1933.*²⁶

Hitler ha pres el poder.

El 1935 morirà un altre gran poeta, Fernando Pessoa, que havia editat *Mensagem* l'any abans. A banda de ser coetanis -Pessoa neix una mica més tard, el 1888 i mor, com diem, el 1935-, compartien algunes particularitats: el somni d'una pàtria mítica, fora del temps i de l'espai, l'imperi de l'esperit i de l'ànima; una escriptura de vegades hermètica, gnòmica, esotèrica que, tot i amagar molt, també mostra, i que és absolutament lluminosa; l'amor per la Història, la llegenda i la mitologia de les pàtries que estimaven, i la lectura i versió que ambdós poetes en fan; l'ús d'una ironia relativament melancòlica; el fet que els primers reconeixements a les respectives produccions literàries van ser lents, ambigus i tardans; el fet que ambdós poetes se'ns mostren en els seus textos sota les figures i els trets dels diferents personatges que saben crear. A tots dos la superació de la pertinença estricta a la cultura que els va veure néixer els va atorgar carta d'universalitat.

III, 3. L'obra de Kavafis en el context de la literatura europea

Kavafis considerava que l'art no és inspiració sinó voluntat. En el panorama de la poesia del segle XX, la seva obra ocupa un lloc molt especial per la seva singularitat. Grec de la perifèria, fill d'una diàspora del món hel·lenístic ben diferent, que ell visqué amb una intensitat i una violència sense precedents, l'única relació seva amb Grècia fou la de la llengua,²⁷ ben al marge, però, de qualsevol influència de l'escola jònica. Empra, sí, una llengua molt cultivada, sense erudició; la que devia parlar ell mateix a Alexandria. Així, atorga importància a la llengua parlada del poble i en fa literatura, enfront dels vessants lingüístics, litúrgics, jurídics i administratius. Val a dir que la literatura perifèrica constitueix una part vertebral de la literatura nacional grega, en la qual la diàspora forma part de l'entitat nacional. Existeix, doncs, una mena de constel·lació amb un territori metropolità i un de més extern, que manté una relació funcional amb el centre i amb la literatura nacional.

²⁶ Konstantinos Kavafis, poeta, 29 d'abril del 1933.

²⁷ Val a dir que l'estat grec mai no ha coincidit amb el concepte molt més ampli d'hel·lenisme que Kavafis tenia, i que viu en un esquinçament endèmic.

Obscur i solitari fins a l'autosegregació, però alhora atret per la vitalitat i la llum de la Mediterrània, el poeta refusà en bloc tots els elements del seu temps i s'amagà amb gran destresa en les suggerents llegendes mitològiques i en la història antiga, perquè la història més recent no l'interessava.²⁸ Partí de l'Alexandria actual per anar a descobrir la dels Ptolomeus i aquell món que comprenia ciutats com Antiòquia, Jerusalem, Èfes, Selèucia... De la mescla d'aquells elements en sorgí el grec, “la millor cosa”, “mai la humanitat no va donar res de més digne”, segons el mateix poeta. A través dels seus poemes, Kavafis va recrear el món hel·lenístic pagano-cristià de la vella Alexandria en tota la seva esplendidesa. El resultat d'aquesta operació literària va ser la recerca desesperada d'una Bellesa misteriosa i inabastable, la dedicació exclusiva al món de l'erudició i a l'art pur, l'evocació d'amors i d'instants ocults que cantà, de vegades amb una violenta sensualitat, d'altres de manera absolutament nostàlgica. Lluny de la mera atracció exterior, Kavafis conferí a aquesta Bellesa una dimensió filosòfica i humana i una profunditat teatral que elogiaren molts dels seus estudiosos. La seva poesia, d'una aparent simplicitat i lleugeresa, du implícites bon nombre de dificultats i no permet comprendre a la primera l'abast de les seves intencions; els seus darrers poemes són, sens dubte, els més brillants. Enmig del decadentisme que l'envoltava, l'aventura literària va ser una de les raons de la seva existència. La seva visió de la vida és tràgica: es tracta d'un etern combat entre l'home i el destí, d'una constant tensió entre el desig i la realitat. La seva originalitat rau en el fet que va entendre que els grecs de les èpoques que ell recollia tenien elements similars als de l'home europeu, i que va reeixir a submergir-se en aquell món com si fos el nostre. Kavafis no té parangó, ni existeix cap vida paral·lela amb la qual, a la manera de Plutarc, el puguem comparar.

Va conèixer el goig d'haver estat conegut i publicat en vida, però també la dissort d'haver estat poc valorat al seu temps; tinguem present que la seva producció abasta del 1884 al 1933, just abans de la seva mort. Va editar el seu primer poema el 1886, però només comptava com a bona l'obra posterior al 1891, i refusava la seva producció precedent, que considerava “una deixalla miserable”. Explicava que, tal com cada casa conserva, desats en un armari, objectes vells que han deixat de ser utilitzats, tampoc no hi ha necessitat d'exposar a la vista del públic tota l'obra escrita d'un poeta. Fins l'any 1939, Sengòpoulos i la seva esposa havien mantingut en secret el material rebut de

²⁸ Només el poema *Ha estat presa*, que figura, precisament, entre els inèdits, recull un tema popular sobre la caiguda de Constantinopla.

Kavafis. Després de la seva separació i de la mort de Rika -que era qui, de fet, volia donar difusió al conjunt- quedava com a hereu Aléxandros Sengòpoulos però, com que enlloc no constava què havia de fer del contingut i ell mateix devia sentir-se indecís en relació als materials, es va deixar dur i manipular per tots els “kavafistes” que anaren a visitar-lo. El primer va ser Mikhalis Perídis, al qual van seguir Georges Papoutsakis i Giorgos Savvídis que, el 1963, va ser nomenat conservador de l’arxiu; arxiu que, com és fàcil d’imaginar, entre els uns i els altres ja havia estat objecte de “transaccions” i de “saqueigs” a partir de la mort del poeta. Episodis complexos i alhora lamentables, que tindrien més a veure amb la mateixa història que amb l’anàlisi d’una de les traduccions de la seva obra que aquí abordem. Per això només ens hi referim breument.

Al llarg d’una entrevista que li va fer un periodista francès, Kavafis es definia amb tota lucidesa com:

un poète ultramoderne, un poète des générations futures. En complément de sa valeur historique, psychologique et philosophique, la sobriété de son style impeccable qui touche parfois au laconisme, son enthousiasme pondéré qui entraîne à l’émotion cérébrale, sa phrase correcte, résultat d’un naturel aristocratique, sa légère ironie, sont des éléments que goûteront encore plus les générations de l’avenir [...] Les rares poètes comme Kavafis tiendront alors une place prépondérante dans un monde qui pense beaucoup plus qu’aujourd’hui. Sur ces données, je maintiens que son œuvre ne restera pas simplement enfermée dans les bibliothèques comme document historique du développement littéraire grec.²⁹

Efectivament, ja havia previst que la seva generació difícilment el comprendria i que es tindrien prejudicis en esguard de la seva producció poètica. Els múltiples aspectes de la seva identitat tenien el seu pes. Havia nascut a Egipte, havia estat educat segons els costums grecs però tenia la nacionalitat britànica i vivia a Alexandria tot venerant els ideals d’Atenes. A més, en matèria sexual tenia les seves preferències i, en un món heterosexual hostil, a un homosexual se li imposava la doble identitat. Alguns l’acusaven que els seus poemes estaven mal construïts i mancats de lirisme, que semblaven escrits en prosa. La seva concepció de la tasca poètica era clàssica i aristocràtica, com també ho havia estat -un segle abans- la d’Andreas Kalvos, un altre poeta grec que el va precedir en la lluita pels valors de l’hel·lenisme. Però Kavafis, pessimista i escèptic, va ser igualment una veu nova, independent, solitària, diferent,

²⁹ SOLÀ, E. (1975) *Konstantinos Kavafis. Poemes* (p. 13).

prohibida i, per això mateix, revolucionària i única, que va gosar fer coses originals i que es va situar com a far en l'àmbit de la poesia, indiferent a qualsevol crítica negativa.³⁰ Per als escriptors de les noves generacions va representar l'esdeveniment més intens de les seves vides, la síntesi entre l'art mundial i l'art grec solitari. Però el reconeixement a la seva creació li va arribar massa tard.

La poesia de Kavafis té una mena d'ànima, els constitutius de la qual serien l'experiència religiosa, l'experiència estètica, l'experiència política i l'amorosa -en l'ordre que hom prefereixi-, que tradueixen algunes de les emocions més profundes i vertebradores de la nostra existència, una poesia que presenta -segons paraules de Joan Ferraté- "la passió com a debat íntim".³¹ És una poesia amarada d'energia intel·lectual i que, tot sovint, parteix de la realitat o hi desemboca, que de vegades formula algun principi o estableix alguna convicció, mentre que d'altres dirigeix l'atenció i la mirada afectuosa a alguna persona, objecte o moment de la història: Kavafis s'atura en la contemplació dels objectes amorosos, que semblen déus -fins i tot en el cas dels rivals-, que l'atreuen per ells mateixos o pel goig i el plaer que li donen o que li evoquen. La poesia és el mitjà pel qual, en Kavafis, s'imposen amb més força i ens parlen amb més eloqüència la grandesa de l'hel·lenisme i la de l'amor eròtic tal com ell les entenia. El poeta presenta una visió fonamentalment hedonista dels "objectes" poètics, mitjançant estructures imaginatives complexes, i estableix relacions estretes entre sensacions i paraules, sense prescindir d'un cert caràcter didàctic. En ell són importants l'atenció als símptomes físics de l'amor i la seva descripció, que reprèn des de Sàfó. És un mestre en la contenció acurada del mot poètic. Un mestre en l'art de convertir l'experiència en matèria estètica.

Escriu poemes breus però densos, que han suscitat pàgines i més pàgines d'erudició.³² Versos d'aparença fàcil en els personatges dels quals es projecta completament, i el temps dels seus poemes no es limita al present de la seva escriptura, sinó que es completa en la lectura que en fem nosaltres. Kavafis parteix de la constatació que la identitat pròpia es defineix associada a l'alteritat o, dit d'una altra manera, que per a ser

³⁰ De Kavafis es diu que qui escrivia en contra de la seva poesia deixava de pertànyer al seu cercle d'amics i ja no tornava a ser rebut a casa seva. Quan va morir, alguns crítics es van comportar com a veritables aus carronyaires i van començar un saqueig despietat de folis, llibres, manuscrits, poemes inèdits, objectes personals i d'altres, que poguessin tenir algun interès per a l'opinió pública. Pretenien trobar un diari secret amb les claus que il·luminessin les ombres dels seus anys de joventut.

³¹ FERRATÉ, J. (1987) *Les poesies de C. P. Cavafis*. Barcelona. Quaderns Crema (pp. 21-29).

³² Ens remetem a les paraules inicials de Doris Lessing; de vegades, com en el seu cas, els versos concentrats d'un poeta aixequen una extraordinària polseguera en forma del pes de volums i més volums que els estudiosos els dediquen.

necessitem la presència d'un altre, que només som "en relació a". El poeta s'adreça al món interior de l'individu, parla de les angoixes i dels problemes humans en les dificultats de la vida quotidiana; i és per això que, essent una identitat específicament grega, incumbeix qualsevol persona, amb independència de la seva nacionalitat i del seu sexe.

La seva poesia es nodreix de la certesa que les societats no estan mancades de valors sinó de símbols i que la veritat no pertany només als vencedors; per això s'interessa per aquells personatges sobre els quals la història no en diu res, pels prínceps depravats o assassinats, uns protagonistes sempre més grans que les seves caigudes, i així descobreix el secret de la dignitat de tots. En ell la realitat es trenca amb l'imaginari. El seu posicionament moral i religiós és, sens dubte, la tolerància i, davant tota forma de poder, guardar les distàncies per no cedir a la corrupció. Considerava un deure dir el que pensava, i esperava que un dia les seves paraules facilitarien l'acció d'algun altre.

Es tracta de confrontar-se del tot amb la mirada dels altres, sigui quina sigui la idea que hom es faci de la transgressió perquè la poesia té com a missió dir allò que sense ella resulta inefable i el desig és una meravellosa ocasió per a la desobediència; és més fort que la por o que la vergonya; la seva cremor és irresistible, i encara més quan es troba sublimat en la memòria.³³

Els fets històrics ja esmentats que van tenir lloc a la seva època i que van influir en el destí de la jove nació hel·lènica no es reflecteixen gaire en la seva producció literària. Kavafis és conscient de la continuïtat històrica de l'hel·lenisme i gran coneixedor dels orígens del seu poble. La seva poesia no es redueix a les fronteres estretes de Grècia, sinó que s'interessa per la història de l'Orient hel·lenístic a partir de la menció que en fan els cronistes i els historiadors antics. El poeta no parla de la Grècia èpica o ideal sinó d'aquella altra Grècia que, durant segles, transcorre per un laberint espiritual encara desconegut per a Occident, i de les petites Grècies que nien en les emocions individuals. Està atent a les grans litúrgies que envolten les petites cerimònies de cada dia; té la capacitat de pouar bellesa fins i tot del subsòl, i ho fa amb saviesa. És alhora un excel·lent poeta del destí, dels petits destins humans que s'enfronten a un Destí més gran i, de vegades, cruel. Poeta dels amors clandestins i insignificants, dels paisatges sòrdids i de l'incert joc de les hores. Ell no parla de l'Amor, sinó dels amors; ni de les gestes de grans herois o del poder dels emperadors, sinó d'aquells moments particulars i

³³ SAVVÍDIS, Giorgos (1993) *Βασικά Θέματα της ποίησης του Καβαφί*. Atenes, Íkaros (pp. 48-60). (La traducció del grec és nostra).

únics, en els quals Aquil·les, Alexandre o Cèsar s'enfronten a dilemes com els nostres, traginen els mateixos dubtes i pors que nosaltres, abans de prendre decisions o de trobar solucions, que sempre són provisionals. Efectivament, l'interessa la frontera, el límit, aquell moment crític en el qual un personatge important és a punt de caure.

Rika Sengòpoulos comentava sovint que Kavafis estava a favor del progrés social i de la reparació de qualsevol injustícia -ja hem esmentat que demanà la devolució dels marbres del Partenó-, que s'oposà reiteradament a la pena de mort en una societat que era majoritàriament favorable a ella, i que era enemic convençut de qualsevol mena de violència. Valorà en tot moment l'amistat de dones intel·ligents, com Penelopi Delta,³⁴ la mateixa Rika Sengòpoulos i Marina Kotòpoulis, i denuncià l'omnipresència de la dona com a element eròtic a les publicitats, al cinema o al teatre.³⁵ Com el seu contemporani Gide, es comprometé en el projecte d'alliberar l'Art de l'Estat i va abordar les qüestions clau de l'existència humana, de manera que les seves eleccions individuals abasten l'universal. En el panorama de la condició humana en el qual tothom s'obstina a dominar, la seva biografia manca dels elements que habitualment es consideren notables i tria el camí del laconisme, de la sobrietat.

Grec de sang per remota genealogia, tot i que coneixia l'anglès gairebé a la perfecció, va preferir el grec, llengua que no estava, ni de bon tros, incorporada a la modernitat. Kavafis no només accepta la prova del temps; l'exigeix. La paraula no és suficient per canviar les coses, però callar és un error. El millor servei que podem fer als altres és ser nosaltres mateixos i compartir la nostra identitat.

³⁴ Autora de contes infantils molt reconeguda.

³⁵ LIDDELL, R. (2004) *Kavafis. Una biografia*. Barcelona, Paidós (pp. 82, 181, 219, 222 i 231-233).